

АСС. ДР САДУША Ф. РЕЦИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ С ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ,
КАТЕДРА ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

МОРАЛ СРБА – СТЕРЕОТИП, ИЛИ НАУЧНА ИСТИНА?

САЖЕТАК. Покушај проналажења основних смерница за социолошко истраживање морала једне етничке групе, са освртом на етнографске, антрополошке и етнопсихолошке студије. Ауторка разматра одређене проблеме теоријско-методолошке природе у социолошком проучавању морала једнога народа: да ли је са становишта социолошких истраживања оправдано приписивати читавој етничкој групи (у овом случају: Србима) одређене моралне карактеристике (самим тим: да ли је оправдано разликовати морал једног народа у односу на морал народа који су му блиски регионално, по темпераменту и културном наслеђу?) Да ли таквај поступак представља некритично прихватање стереотипа? Осврт на постојеће етнографске, антрополошке и етнопсихолошке студије, као и разматрање односа морала, карактера и културе, упућују на одговор да постоји научна основа за описивање етичке димензије читавога народа, до које социолог долази првенствено применом квалитативних метода. Ипак, закључак је да за социологију може бити методолошки кориснија дистинкција регионалних и слојних разлика у моралној пракси и нормативној структури (као и увиђање разлика између ово двоје), него извођење генерализација на националном нивоу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: морал, карактер, народ, Срби, стереотип.

¹ redzichilfak@gmail.com

Социолози истраживачи који се баве проучавањем морала, могу у свом раду да допру до тачке када је неопходно поставити питање: да ли се уопште може говорити о моралу једнога народа (у овом случају – Срба), или се при таквим покушајима ради о стереотипизацији која се прикрада науци? Такође, оправдано је поставити и питање: да ли је основано издвајати (на пример) морал Срба, у односу на морал народа који су им блиски, како по географској ширини и дужини, тако и по темпераменту и културном наслеђу? Није мало радова (монографија и текстова) који се баве управо наведеном тематиком: моралом Срба, са или без обзирања на саму епистемолошку могућност утврђивања морала читавог народа. Чини се као да о њој и не треба расправљати, као да је одговор очигледан. Антропологија, етнографија и етнологија га већ имају, што је приметно и из синтагми, често присутних у самим насловима, као што су: „Карактерологија Срба”, „Карактерологија Југословена”, „Национална карактерологија” или „Национални карактер”, „Етнопсихологија” и слично. Ипак, изгледа да различити посматрачи и аналитичари „проналазе” неке сличне, али и прилично различите моралне карактеристике у животу и култури нашега народа. Овде нема простора за детаљни приказ радова који се тичу теме, те је стога упутно укратко изложити неке од важнијих, пре него што се почне разматрање проблема са социолошког гледишта.

Један од аутора који разматрају ову дилему је Владимир Дворниковић, антрополог, етнопсихолог и филозоф. Он је био мишљења да карактерологија, као грана психологије, тежи да схвати личност, јер реални носилац карактера је индивидуа, иако и сама продукт социјалног окружења и наслеђа (1939, стр. 42–58). Сматрао је да ће нам најдубље језгро народне индивидуалности заувек остати недокучиво, као и да дедукцијом из импресије или интуиције (које су корисне у почетку истраживања, јер се помоћу њих може извршити „продор у одређеном смеру сазнања”), није могуће добити тачну слику једног народа. Такође је писао да научно оруђе: схеме, методе и калупи, представљају помоћна средства, „апарат за проверавање и довршавање наших сазнања, а не његове изворе. Да сазнања не би остала на описном нивоу („карактерологија”), треба да се догоди „кратки спој” „срећна синтеза” у духу истраживача, како би доспео до донекле довршене „карактерологије” (1939, 124–125).

Дворниковић примећује да у сваком народу има и изразито добрих и изразито лоших људи, као и бројних комбинација ка-

рактеристика између те две крајности, што резултира постојањем читаве лествице, великим распонима карактера појединаца. Управо овом чињеницом, он тумачи постојање различитих интерпретација о карактеру једног народа од стране различитих посматрача и сведока, који су доживљавали народ кроз контакте са појединцима које су сретали. Тај распон индивидуалних моралних карактеристика у оквиру једног народа Дворниковић (1939, стр. 755) назива „принципом моралне лествице” или „етичком димензијом једног народа”, која би требало да обухвати, како нијансе тако и крајности у понашању и особинама. Он пише о „моралном карактеру народа”, сматрајући, не само да то није погрешно, већ да је, штавише, методолошки оправдано, разликујући га притом и од стереотипа и од појединачних утисака о одређеном народу. Дворниковић сматра да се може говорити о „извесној типичној душевној конституцији једнога народа”, и да је то је било познато и пре организованог научног искуства (1925, стр. 5).

Морал народа Дворниковић дефинише као суму заједничких и трајних („релативна константа” у неизбежним процесима смене периода: ритму „дизања и спуштања морала”) црта карактера припадника једног народа. Морал народа је „заједнички колективни етички тип”, дат у диспозицијама. Њега чини заједнички стил моралног живота, „специфичан начин испољавања оних етичких црта и квалитета које су иначе, у основици свима људима заједничке” (1939, стр. 755). Ова дефиниција садржи један, за социолога битан, чинилац: да се тај специфичан начин испољавања етичких црта манифестује кроз карактеристике које се понављају кроз смену генерација – дакле, представљају константу (за социологе ипак релативну, у оној мери у којој су саме културе подложне кретањима, процесима и променама). Овде треба напоменути да је Дворниковић био веома темељит и свестан посебних карактеристика морала припадника различитих друштвених слојева (о чему је детаљно писао), као и интеракција међу њима.

Када образлаже генезу нашег морала, Дворниковић не занемарује постојање друштвене стратификације, ни његову историјску димензију, при чему узима у разматрање више социјалних чинилаца („социјална подлога”, „хетерогени сталешки и историјски етоси”). Он пише да је из разноликих племена и регионалних разлика, под Турцима дошло до стапања духовних карактеристика, и „југословенски народ пробудио се јединственији него

што је био у раздробљеном, феудалном средњем веку” (1939, стр. 312). Сматра да Срби нису развили изражену солидарност („пре-терана сраслост са заједницом”), те су наше карактеристике пре индивидуализам и егоизам. Ову појаву објашњава својеврсном блазираношћу која се развија услед тешког живота, и њему сходно, развијеног нагона за самоодржањем – једноставно, услед преокупираности самим собом (одржањем сопственог живота), човек временом постаје мање осетљив за друге и њихову патњу или неправду која им је евентуално нанета. Ипак, душевно саосећање (према немоћнима) се у Срба цени, процењује Дворниковић, али примећује да се сматра великом слабошћу и срамотом када способан човек тражи самилост.

Даље, описујући морал Срба, Дворниковић наглашава да наш народ има јако изражено осећање за правду, те поводећи се њиме, често доноси закључке који се битно разликују од оних, формираних под утицајем правног појма правде. Такође сматра да:

„Наш човек је човек живог моралног суђења и осећања, али не и доследног моралног делања. Савест, морална обавеза, осећање одговорности и кајање су најслабије развијене стране нашег етичког проживљавања” (1939, стр. 837).

Објашњавајући настанак и одржање моралних појмова у нашем народу, Дворниковић напомиње да је колективна патријархална традиција диктирала човеку шта да ради и како да се понаша. Он сматра да је патријархални човек имао у себи, у својој „инстинктивној психи” неку врсту „моралног компаса”. С друге стране, заједница је санкционисала непожељно понашање. Патријархални морал развио се у сродничким групама организованим за одбрану и одржање, солидарност унутар групе спрам осталих група које су их угрожавале.² У херојском друштву, какво је било наше, „добар човек” је био храбар, частан, поуздан, спреман на жртву за образ и част, великодушан. Овакво схватање доброг човека представљало је морални идеал, морални узор.

О доброј жени пак нема помена. Он пише о „љутим, то јест – отреситим женама” (1939, стр. 769) које су биле веома цењене у нашем народу као способне и личности чврстог карактера. Описује их као намрштене, енергичне, вредне, прибрране. О пона-

² Историчар Константин Јиричек (1952) пак сматра да је родбинска веза ипак била „слаба морална подлога”, о чему закључује на основу ривалстава међу браћом, синовима и очевима у власти, потврђеног многоструким сведочанствима.

шању жена у задругама пише да оне углавном занеме у патријархалном стилу: једва им се може чути глас (1939, стр. 685). Оне не би седале са гостима, већ би остајале на ногама, спремне да их услуже. У задругама са много чланова, било је и много свађа и мржње, како између жена, тако и код мушкараца, бележи Дворниковић. Међутим, жена је била најчешће именовани кривац за то: „Нарочито је јака повика на жену: она разара задругу, преде и сакупља прћију за своју децу и тако приправља распад задруге” (1939, стр. 688).

Јован Цвијић, географ, антропогеограф и етнограф, користио је историју, антрополошке и лингвистичке студије, па је јасно да је примењивао интердисциплинарни приступ. Истиче важност посматрања (нарочито директно посматрање, на лицу места) и искуства, којима је дошао до највећег броја резултата, како сам пише (1987, стр. 348). Поред овога, Цвијић је примењивао и методу психичких или етнопсихичких профила, који су слични геолошким, геоморфолошким профилима, јер у свакој области се јавља правац (запад–исток, север–југ) дуж којег се најјасније виде промене психичких карактеристика етничких група. Следећа метода коју је примењивао састојала се из записивања ових разлика између земље-матице и земље насељавања (исељавања), при чему се може закључивати о утицају друштвених и географских услова на мењање психичких особина. Фолклор (ношња, дијалект, народна схватања...) омогућавали су му индиректно посматрање, као и проучавање историје, на основу којих је, такође, могао да изводи закључке о психичким особинама и њиховој промењивости (1987, стр. 350). Он такође верује да су национална свест и национални морал утемељени до те мере да делују као инстинкт, одређујући понашање читавог народа. Као заједничке особине Србо-Хрвата и Словенаца он наводи следеће:

„Осим језика основне су психичке црте исте код Србо-Хрвата и Словенаца. Они се одликују интелектуалном и моралном осетљивошћу, којом разликују нијансе, често најфиније; великом осећајношћу и јако развијеним осећањем симпатије, која је у основи народне душе свих Јужних Словена”... „Још [се] одликују и богатом маштом, заносом и одушевљењем, укратко, јако израженим идеализмом” (1987, стр. 454).

Динарски тип Цвијићеве психофизичке класификације Јужних Словена (којег чине три четвртине Срба, код којих су, како сам сматра, особине Јужних Словена најизразитије и „најнационалније”), одликује се следећим особинама (1987, стр. 362): па-

тријархалност по којој су лако препознатљиви и оданост прецима; енергичност и импулсивност, склоност мистичној логици и жива машта; „живи дух и осећајност и танана интелигенција, национални понос”, лично достојанство. Част, и осећај чедности и стида нарочито је развијен код жена. О Јужним Словенима још пише како су у стању да дају живот за моралне и националне циљеве; материјални мотиви су им мање важни од моралних (имају „високо морално поимање”) и духовних – част и идеал правде и слободе су главни узроци њихових покретачких страсти („јак идеализам”); горе од жеље да освете Косово и обнове царство (апсолутна вера у национални идеал је главни факат у њиховој историји), сматрају се Богом одабранима за извршење националног задатка; имају дух пожртвовања и одрицања, подносе патње ради националног идеала и имају дубоко осећање за правду и милосрђе.

Герхард Геземан (Gerhard Gesemann), оснивач модерне немачке југославистике, напомиње да су српске жене биле веома осветољубиве, али и да су биле спремне на велике личне жртве ради добра заједнице/породице. Он описује пример који се одиграо на свадби код Језера Дробњачких. У пуцању из веселја случајно је устрељено дете у мајчиним рукама, али је она „стегла срце, заледила сузе у очима и ћути”. Да је одмах рекла шта се догодило, дошло би до сукоба, сватови би се завадили и многи би изгинули из оба јуначка племена – она је касније објашњавала. У народу би она сама била запамћена као „крвомутница”. Овако, спасила је многе животе, а и част своје породице. Народ ју је, због њеног херојског држања из племенитих побуда, прозвао „Баницом” (1992, стр. 103–146).

Према етнологу Јовану Ердељановићу, карактеристике Срба су исте као у Хрвата и Словенаца нису битно различите од оних, које су приписиване старим Словенима: искреност, часност, љубазност, љубав према ближњима, потреба за равноправношћу, „лако одушевљавање за сваку добру и правичну ствар” (1939, стр. 171), али и осветољубивост, склоност раздору и недостатак „сталности”.

Етнолог и филозоф Душан Недељковић такође не доводи у питање оправданост приписивања моралних карактеристика једном народу. Он пише:

„На социолошкој подлози патријархалности развиле су се у карактеристичне црте у свих Динараца па и код Јужносрбијанаца, на-

рочите емоционалности личног достојанства, поштовања старијих и нарочито стидљивости млађих” (1992, стр. 91).

Међутим, има аутора који Србима приписују нешто другачије особине. Видимир Вељковић, социолог морала, као особености рајинске психологије наводи следеће: нестабилност карактера, дволичност, склоност лажима и подвали – што је свакако представљало елемент у склопу развијања тактике давања отпора агресору. Морална мимикрија је омогућавала раји да се прилагоди господару и покори. Он сматра да „умемо више да се међусобно омрзнемо, него са непријатељима са којима смо ратовали” (Вељковић у: Додеровић, 2002). Са друге стране, идеал јунака, хероја, који је одиграо улогу у давању физичког супротстављања агресору, допринео је и развијању агресивних тенденција у карактеру данашњег динарског типа. Комплекс величине, самопрецењивање, митоманија, илузија висине, тежња за самопотврђивањем и истицањем, хвалисањем, поређењем са другима (али на њихову штету), потреба да се увек у свему буде први – такође (Вељковић, 2001, стр. 53). Наводећи карактеристике политичког морала Срба, он помиње и неке опште особине: неслога, склоност ка опраштању и заборављању неправде, смисао за правичност, инат (као „јединствени српски специјалитет”), хибрис (самопрецењивање), осветољубивост, хвалисавост, алазонство (склоност лагању), митоманија, својеврсни мазохизам према себи, својој породици и народу, несталност, нетолерантност, дволичност, инертност, мржња, завист и нетрпељивост према опонентима, одрицање сродства због „издајства” (преласка у другу веру, нпр.), итд.

Вељковић пореди патријархални и грађански морал Срба. Патријархални морал је најстарији слој морала, али опстаје у свести неких делова становништва. Чврста правила, дисциплина, страх од гриже савести, подређеност појединца заједници и ауторитету старијих, односно мушкараца, висок степен колективне солидарности, његове су главне црте. За разлику од овога, грађански морал карактеришу изражен индивидуализам, слабије осећање дужности према заједници, родитељима и старијима, као и вредност индивидуалног материјалног постигнућа у првом плану.

Јован Марић, психијатар, такође сматра да је могуће утврдити карактерологију народа, и то 'одоздо' и 'одозго'. Карактерологија народа 'одоздо' изграђује се посматрањем обичних људи из масе, док карактерологија 'одозго' узима у обзир истакнуте поје-

динце једног народа, што наводи на помисао о елитистичком и вишеслојном тумачењу морала једнога народа. Он потврђује и да Срби често делају импулсивно, руковођени афектима: „крв и темперамент” – ћуд и емоције – одређују наше понашање директно, а не рацио. Он пише да у Срба преовлађује морално расуђивање вођено емоцијама, што представља интуитивно-ирационални модел просуђивања (1997, стр. 176). Срби су плаховити и тешко контролишу понашање под утицајем емоција, закључује Марић. Колеричан темперамент, „жучност”, „жестока и праскава ћуд” је у Срба – наводи он. Србе одликује и лична преосетљивост (‘сујетни егоцентризам’), злопамћење и осветољубивост. Својеврсна фанатичност, такође. Нигде се у културним творевинама, па ни у песмама не велича рад (бар не мушки), те Марић закључује да Срби немају култ рада. Он сматра да у савременом друштву до изражаја долазе првенствено егоизам и нарцизам, као и да се грађанска класа (за разлику од сељака) увек руководила користољубљем као главним мотивом. По питању генезе и структуре савременог морала Срба, он усваја (социолошки утемељене) закључке Владимира Дворниковића и сматра да је „наша моралност данас заправо један етички амалгам настао спајањем чак три слоја: сељачког са прасловенским прабалканским резидуама, племенско-патријархалног са старобалканским и средњовековним цртама и грађански страног капиталистичко-потрошачког западњачког варијетета” (1997, стр. 186).

После овог кратког осврта на карактеристике морала и обликовање моралности Срба, виђене од стране појединих аутора различитих научних усмерења, као и већ формиране одговоре у вези могућности утврђивања карактеристичног морала једнога народа у антропологији и њој сродним дисциплинама, преостаје повезивање ових сазнања са потребама социолошких истраживања морала.

Социолог не може да пренебрегне чињеницу да је могућност утврђивања морала народа такође повезана са питањем утврђивања *народнога карактера*, што истичу и етнопсихолози. Карактером се сматра јединствен склоп изразитих црта личности појединца (когнитивних, конативних, емоционалних). У речнику Жарка Требјешанина карактер је описан као посебан склоп црта личности, превасходно емоционално-мотивационих, социјалних, моралних и конативних, по којем се она разликује од свих других (2001, стр. 211). Уколико је епистемолошки оправдано поући границу између карактера одређених народа, односно,

приписати једном народу одређени карактер или темперамент, онда је оправдано учинити исто и са његовим моралом. Карактер је делом дат у предиспозицијама, а делом се обликује под утицајем средине, догађаја и околности. Морал се стиче социјализацијом, он је (у том контексту³) научен, али у тесној спрези са карактером и неодвојив је од карактерне структуре личности. Познато је више приступа, који на различите начине објашњавају формирање личности и моралних особина код човека, али овде није потребан осврт на све њих, већ проналажење приступа који је прихватљив (и плодан) у социолошким истраживањима морала.

Ако прихватимо тезу да је предиспозициони део карактера одређен генетским наслеђем (а моралност при томе сматрамо једним од елемената карактерне структуре), онда се чини да је исправно повезивати морал са расом или нацијом следећи ту линију закључивања. Међутим, социолог ће (аргументовано) тврдити да је морал стечен социјализацијом, те да је у обликовању моралних схватања индивидуе пресудна култура у којој ће она бити социјализована. Култура, опет, иако жива творевина подложна кретању и променама, почива на трајним елементима који се преносе са колена на колено и заједничка је члановима одређене заједнице или друштвене групе.

Народ је, ипак, велика друштвена група коју управо одликују осећање припадности и карактеристичан етос, култура и специфични обичаји, као и мање-више заједничко порекло (више вера у заједничке претке, него стварно заједничко порекло, нарочито када је о Србима реч), те одређене тенденције у темпераменту и т. сл. Стога, етнографи, етнологзи, слависти, историчари и путописци који су описивали морал Срба нису грешили, сматрајући га посебним. Али, остаје питање: како онда објаснити приписивање низа разноликих (чак опречних) особина Србима? Одговор се можда крије у додиру појединих историчара или путописаца са појединцима (вероватно припадницима различитих класа и „затечених“ у различитим деловима земље), чије су особине касније приписиване читавом народу, у различитим временским периодима посматрања и бележења, а можда и у постојању регионалних и стратификацијских разлика.

³ Снежана Стојиљковић на основу свог истраживања закључује да „морално расуђивање није искључиво когнитивне природе” (1998: стр. 514).

Наиме, на регионалном нивоу постоје разлике у моралним ставовима и понашању нашега народа (чега су оснивачи антропологије у нас били сасвим свесни, као особености на нашим просторима), а њихово пренебрегавање хомогенизује на теоријској равни праксу, коју у реалности карактеришу нијансе разлика у просуђивању и делању (на пример: за јужњаке се у нашем народу прича да су вешти трговци, склони преварама и лажи, „жестоког” темперамента, веселаци и т. сл.). При томе се под „регионалним” не подразумева административни регион, већ регион са реалним културним идентитетом, то јест, у овом случају – са праксом карактеристичног моралног делања и расуђивања (карактеристичном у статистичком смислу).

Коначан закључак је повезан управо са овом појавом. Ако је могуће синтетички описивати морал целога народа, потребно је и разликовати особености истога на регионалном нивоу, где социолог може утврдити дистинктивне карактеристике које су последица како заједничког порекла (генетске предиспозиције за формирање карактера и темперамента) тако и заједничког живота (социјализација, васпитања у истом социо-културном миљеу). У оба случаја, налазе не треба схватати као обавезујуће генерализације, које дају за право дедуктивно приписивање датих карактеристика свакој индивидуи која припада одређеној етничкој групи.

Али, ако је утврђивање специфичности морала једнога народа, као и регионалних варијација, путем научне методологије могуће, такво сазнање мора бити јасно разграничено у односу на већ познате (и препознатљиве) стереотипе (хетеростереотипе и аутостереотипе, позитивне или негативне) о овом или оном народу, схваћене као тенденције ка просуђивању о појединцу на основу крајње упрошћеног мишљења о друштвеној групи којој припада (у овоме случају – етничкој), пошто је „ствар” веома комплексне природе и не трпи поједностављења (Рот: 1989, стр. 392; Хавелка: 2001, стр. 207). Међутим, још више је „компликује” уношење друштвене стратификације у разматрање речених „региона”, што социологу нипошто не би смело да промакне. Владимир Дворниковић је ово увиђао и објашњавао је разноликост манифестација морала управо делимичним стапањем, али и реаговањем, прожимањем, супротстављањем хетерогених сталешких и историјских етоса на нашем тлу. Социјално морални типови такође су распрострањени на регионима са различитим географским и економским условима, различитом традицијом васпита-

ња, што морал народа чини још шароликијим. Дворниковић је такође свестан потребе да се у истраживањима разлучи морална пракса од идејно-нормативне структуре морала, а све то га је учинило свестраним у постављању правила за проучавање народнога етоса, те је, као етнопсихолог, у великој мери одговорио на питања постављена у овом раду.

Међутим, за социолошка истраживања неопходно је и прецизно дефинисати да ли се у конкретном испитивању морала под моралом народа сматра читав распон карактеристика које се у њему јављају (као код Дворниковића), или скуп најчешћих, најзаступљенијих карактеристика. Штавише, за потребе одређених истраживања било би могуће применити и концепт идеалног типа Макса Вебера, као тип „очишћен” од разноликости појавног и појединачног, кога и не очекујемо да пронађемо међу појединачним представницима једнога народа, а који отеловљује управо карактеристичне (чак – екстремне) особине. Уосталом, тип истраживања (односно циљеви истраживања) у крајњој линији одређује потребу истраживача да генерализује, или истакне разлике, као и на ком нивоу апстрактности и општости ће то учинити.

Под условом прихватања поменутих претпоставки, оправдано би било Србима генерално приписати истанчан осећај за морално, плахост и склоност афективном делању, придавање моралне тежине националном идентитету, али и превртљивост, злобу, завист, сујетност и недоследност у моралном делању, као и споро ослобађање од патријархалних моралних представа. За социологе, ово значи усвајање налаза антрополога и етнолога као хипотетичних, које треба проверити, на начин својствен социолошким истраживањима.

Социолог истраживач ће трагати за идејно-нормативном структуром и моралном праксом (као и разликама између ово двоје), имајући стално на уму друштвену стратификацију и регионално-културне специфичности група, пре свега кроз поступке квалитативног приступа: дубинских интервјуа, фокус групних интервјуа, анализе садржаја. а у неким случајевима и применом анкете (нарочито у циљу испитивања која претходе примени квалитативних метода, као и брзе, површне верификације сазнања стечених квалитативним методама када се за тиме укаже потреба). Такође, социологу ће у бављењу овом тематиком (у зависности од циљева истраживања) добро доћи и упоредни приступ, па и посматрање, када је то могуће и потребно. Међутим, његово главно оруђе остају квалитативне методе, које омо-

гућавају (и захтевају) концентрацију на појединачног субјекта и његово поимање стварности, детаљне описе и нарацију, као и разматрање мотивације, скале и чврстине ставова и искустава испитаника, што је неопходно реализовати у социолошком испитивању моралности, тако да овде сам предмет истраживања јасно и недвосмислено упућује на тип потребне методе.

- ЛИТЕРАТУРА Brkić, J. (1961). *Moral Concepts in Traditional Serbian Epic Poetry*. Mouton&Co: Stanford University.
- Васић, Д. (1992). „Карактер и менталитет једног покољења”. У: Б. Јовановић (прир.), *Каракџеролоџија Срба* (стр. 205-220). Београд: Научна књига.
- Велмар, Јанковић В. (1992). „Прелазнички менталитет”. У: Б. Јовановић (прир.), *Каракџеролоџија Срба* (стр. 221-228). Београд: Научна књига.
- Вељковић, В. (2001). *Полиџички морал Срба од Немалњића до Милошевића*. Ниш: Просвета,
- Вукосављевић, С. (1992). „Племенски и сељачки менталитет”. У: Б. Јовановић (прир.), *Каракџеролоџија Срба* (стр. 147-162). Београд: Научна књига.
- Геземан, Г. (1992). „О карактерологији животног стила”. У: Б. Јовановић (прир.), *Каракџеролоџија Срба* (стр. 103-146). Београд: Научна књига.
- Дворниковић, В. (1939). *Каракџеролоџија Југословена*. Београд: Геца Кон.
- Дворниковић, В. (1925). *Психа југословенске меланхолије*. Загреб: Књижаре З.и В. Васића.
- Динић, Ј. М. (2003). *Из српске историје средњега века*. Београд: Equilibrium.
- Додеровић, М. (2002). Србин је Србину вук. У: Глас јавности <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2002/03/07/srpski/R02030606.shtml> 28. 10. 2010.
- Душанов законик: закон блајоверног цара Стефана: дисџички џрејис. (2002). Београд: Ethos
- Ердељановић, Ј. (1939). *Основе еџнолоџије*. Београд: Издање Кредитне и Припомоћне задруге Професорког друштва.
- Јиричек, К. (1952). *Историја Срба*. Београд: Издавачко предузеће Народне Републике Србије.
- Јовановић, Б. (1992). „Срби у кључу националне карактерологије”. У: Б. Јовановић (прир.), *Каракџеролоџија Срба* (стр. 5-22). Београд: Научна књига.
- Јовановић, С. (1992). „Српски национални карактер”. У: Б. Јовановић (прир.), *Каракџеролоџија Срба* (стр. 229-242). Београд: Научна књига.

- Карић, В. (1992). "Народни дух и осећање". У: Б. Јовановић (прир.), *Карактерологија Срба* (стр. 23-32). Београд: Научна књига.
- Марић, Ј. (1997). *Какви смо ми Срби?: Прилози за карактерологију Срба*. Београд: Јован Марић.
- Недељковић Д. (1992). „Динарски психички тип и основне етнопсихолошке одлике Јужносрбијанаца”. У: Б. Јовановић (прир.), *Карактерологија Срба* (стр. 89-102). Београд: Научна књига.
25. Рот, Н. (1989). *Основи социјалне психологије*. Београд: ЗУНС.
- Рајс, Р. А. (2006). *Чујте Срби!: чувајте се себе*. Београд: Логос – Арт.
- Stojiljković, S. (1998). "Personality Characteristics and Moral Judgement". *Facta universitatis. Series: Philosophy and Sociology. Vol.1, No 5, 507 – 514.*
- Требјешанин, Ж. (2001). *Речник психологије*. Београд: Стубови културе.
- Хавелка, Н. (2001). *Социјална психологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Цвијић, Ј. (1987). *БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО И ЈУЖНОМОРАВСКЕ ЗЕМЉЕ основни антропогеографије*. Београд: Завод за издавање уџбенике Социјалистичке Републике Србије.

SADUŠA F. REDŽIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY,
DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

SUMMARY

MORALITY IN SERBIAN PEOPLE– STEREOTYPE OR SCIENTIFIC TRUTH?⁴

The author considers certain theoretical-methodological issues in sociological research of morality of one nation: is it justified, from the point of view of sociological research, to attribute certain moral characteristics to the whole ethnic group (in this case: Serbian people)? Is it justified to differentiate one nation's morality from nations that are closely connected to it by region, temper and inheritance of culture? Does that kind of act represent a non-critical accepting of stereotypes? A retrospective view to the existing studies of ethnography, anthropology and ethno-psychology, as well as consideration of connection of morality, character and culture, refer to the answer that there is a scientific basis for describing an ethnic dimension of the whole nation, which a sociologist has a view in primarily by applying qualitative methods. Nevertheless, the conclusion is that distinction in regional and social stratification in moral usage and normative structure (as well as differentiating between those two) can be methodologically more useful for sociology, than making generalizations on a national level.

KEY WORDS: Morality, Character, Nations, Serbian people, Stereotype.

⁴ Рад је примљен 30. септембра 2013, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 21. децембра 2013.